

Ключевые слова: педагогическая этика, познавательные стили.

Key words: pedagogical ethics, cognitive interests.

Подано до редакції 01.10.13.

УДК 811. 161.2

© 2013

Христенюк В.Ф.

МОВНА ОСОБИСТІТЬ УЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕСІ КОМУНІКАЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Сучасне розуміння людини бере свій початок в античній філософії, яка розвиває соціальну проблематику в контексті вчень про космічну всеєдність (Сократ, Платон). Осмислення людини в понятті “особистість” сформоване у працях Г.Сковороди, Й.Гердера, В.Гумбольдта. Витоки проблеми “мова і людина”, “мова і культура” започатковані антропоцентричним напрямом лінгвістичних досліджень німецького філософа В. фон Гумбольдта. Для реалізації себе у світі людина повинна соціалізуватися через діяльність, зокрема мовленнєву. Людина і нація тільки тоді можуть бути повністю функціональні, якщо їх базова функціональна сфера – мова – виконує усі належні їй функції. Нею може бути тільки національна мова. В іншому випадку, людина і нація створюють собі штучні перепони до прогресу і ніколи не реалізують себе повністю. Український культурний діяч Іван Огієнко вважає мову виразником культурного життя української нації. Автор наголошує, що “мовець, який розширює функції мови, творить україномовне середовище в усіх сферах суспільного життя, відроджує культуру, традиції народу, подає зразки висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою” [6, с. 342].

Сучасні уявлення про мову ґрунтуються на чотирьох фундаментальних її властивостях – історичному характерові розвитку, психічній природі, системно-структурних основах її будови, соціально зумовленому характерові виникнення і вживання. При розгляді мовної особистості як об’єкта лінгвістичного вивчення враховується взаємодія усіх цих властивостей, оскільки особистість – результат соціальних законів, продукт історичного розвитку етносу; її мотиваційні нахили, що виникають із взаємодії біологічних спонукань та соціальних і фізичних умов, належать до психічної сфери; особистість створює мову і водночас послуговується знаковими, тобто системно-структурними за своєю природою, утвореннями.

Існують різні підходи до визначення самого поняття “мовна особистість”. Праці О.Потебні, І.Бодуена де Куртене, Д.Овсянико-Куликовського дозволяють окреслити спектр соціолінгвістичних, психолінгвістичних, лінгводидактичних, культурологічних підходів до вивчення рідної мови у зв’язку з мисленням людини, її культурними цінностями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми...

Досліджують різні аспекти формування мовної особистості мовознавці С.Я.Єрмоленко, Ю.М.Караулов, Т.А.Космеда, О.М.Леонтьєв, Л.І.Мацько, О.М.Семенов, Л.М.Паламар, М.І.Пентиліук, Т.В.Симоненко, О.С.Селіванова, Л.В.Струганець та ін. Так, сучасна українська дослідниця О.С.Селіванова виділяє основну ознаку особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну та комунікативну компетенцію й реалізацію їх при породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів Мовна особистість, за визначенням дослідниці, є “перетвореним відображенням у знаковій формі особистості комуніканта, оскільки її маніфестація в тексті, повідомленні має імітований, модельний характер” [7, с. 596]. Конкретна комунікація репрезентує лише “релевантні інтенції й реакції комунікантів, тільки фрагменти її особистісного тезауруса, лексики та прагматикона” [7, с. 596].

Саме культурологічний підхід, на думку О.М.Семенова, дає змогу розглядати мову як феномен культури і найважливішого етногенеруючого фактора. В умовах існуючої соціокультурної ситуації багатоаспектні питання співвідношення мови і культури, культури й особистості мовця особливо актуалізувалися. Їх нерозривний зв’язок породжує широкий діапазон нових питань: культура в мові (відображення в засобах мови і текстах певного культурного змісту); мова в культурі (мовні компоненти як складові культури); мова рідної й чужої культури як основа для між культурного діалогу; мовно-культурні цінності особистості тощо. Мета культурологічної парадигми в освіті – створити цілісну систему умов, що забезпечують розвиток культуромовної особистості [8, с.13-14].

Формулювання цілей статті... у висвітленні різних засад щодо формування мовної особистості вчителя як комунікативного лідера.

Виклад основного матеріалу дослідження... Ю.Караулов запропонував трирівневу структуру поняття “мовна особистість”. 1. *Вербально-семантичний* рівень, передбачає для мовця нормальне володіння мовою носієм, репрезентоване у мовній свідомості у вигляді мікросхем (лексико-семантичних груп, граматичних засобів, словосполучень і речень), а для дослідника – традиційний опис формальних засобів вираження певних значень. Цей рівень є необхідною передумовою становлення і функціонування особистості, проте на вербально-семантичному рівні, на рівні смислових зв’язків слів, їх сполучень і лексико-семантичних відношень ще немає змоги для виявлення індивідуальності. 2) *лінгво-когнітивний* рівень, одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, що формують індивідуальну впорядковану, систематизовану “картину світу”, здатну відображати ієрархію цінностей.

Лінгво-когнітивний рівень структури мовної особистості та її аналізу передбачає розширення значення і перехід до знань, отже, охоплює інтелектуальну сферу особистості. Даючи досліднику вихід через мову, через процеси говоріння і розуміння – до знання свідомості, процесів пізнання людини. 3. *Мотиваційно-прагматичний* рівень аналізу мовної особистості включає виявлення і характеристику мотивів, цілей, інтересів, системи соціальних ролей, установок й інтенціональностей, які керують індивідумом у процесі комунікації, його розвитком, поведінкою та визначають ієрархію значень і цінностей у його мовній моделі світу. Мотиваційно-прагматичний рівень охоплює інтелектуальну сферу особистості, що уможливорює вихід для дослідника через мову, через процеси комунікації та розуміння до знань, свідомості, процесів пізнання людини. Саме такий рівень забезпечує в аналізі мовної особистості перехід від оцінок до мовленнєвої діяльності й до усвідомлення реальної діяльності у світі [3, с. 35-42]. На думку Ю. Караулова, вищий рівень аналізу мовної особистості містить виявлення й характеристику мотивів і цілей, що рухають її розвиток, поведінку, керують її текстотворенням і в кінцевому підсумку визначають ієрархію смислів та цінностей у її мовній моделі світу. На думку Ю.М. Караулова, під мовною особистістю розуміється “сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють створення і сприйняття нею текстів, що відрізняються: а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цілеспрямованістю” [3, с. 33].

У лінгводидактиці виділилось три підходи до реконструкції мовної особистості. Перший ґрунтується на трирівневій організації мовної особистості; другий спирається на сукупність умінь мовної особистості до здійснення різних видів мовно-мисленнєвої діяльності і виконання різних комунікативних ролей; третій становить досить опрацьовану спробу відтворення мовної особистості у тривимірному просторі: а) даних про рівневу структуру мови (фонетика, граматики, лексика), б) типів мовної діяльності (говоріння, слухання, письмо, читання), в) ступенів оволодіння мовою [3, с. 41].

Г.І. Богин (1984) виділяє п'ять рівнів володіння мовою: 1) рівень правильності, який передбачає знання значного лексичного запасу й основних структурних закономірностей мови, що дає змогу будувати висловлювання і продукувати тексти відповідно до елементарних правил певної мови; 2) рівень інтеріоризації, який включає вміння реалізувати й сприймати висловлювання відповідно до внутрішнього плану мовного вчинку; 3) рівень насиченості, який виділяється з погляду відображення у мовлення всього багатства виразових засобів мови – фонетичних, граматичних, лексичних; 4) рівень адекватного вибору, який оцінюється з погляду відповідності мовних засобів, що використовуються у висловлюванні, сфері спілкування, комунікативній ситуації і ролям комунікаторів; 5) рівень адекватного синтезу, який враховує відповідність породженого особистістю тексту всього комплексу змістових і комунікативних завдань [1, с. 47].

“Мовна особистість, за визначенням В.І. Кононенка, має розглядатися з позицій суспільно-історичних, філософських, етнопсихологічних, з урахуванням специфіки національної мови, тобто як явище комплексне, багаторівневе, із властивими кожному рівневі одиницями, як абстраговане від конкретної індивідуальності синтезоване поняття. Таке бачення відкриває можливості виокремлювати в базовому понятті мовної особистості аспекти, що безпосередньо орієнтовані на природну національну мову й обставини формування національної мовної особистості” [5, с. 33]. Більше того, на думку В.І. Кононенка, “без рідної мови, без її формованого впливу людина не може здобути необхідні для комунікативної компетенції знання; поняття “особистість” стає невід’ємним від означення “мовна” [5, с. 33]. Через мовну свідомість, мовну компетенцію, орієнтовані на національно-культурні цінності, людина пізнає світ, формується як мовна особистість.

В.А. Маслова, до змісту мовної особистості пропонує включити й такі компоненти, як *ціннісний, світоглядний, культурологічний, особистісний* [4, с. 208].

Для студента – майбутнього вчителя – важливим є третій рівень мовної особистості. Вершиною цього рівня є створення власного ідіостилу.

Учитель як комунікативний лідер і мовна особистість повинен не тільки володіти лінгвістичними законами і літературними тонкощами, а передусім бути майстром живого слова, виразного читання, ритором, який володіє умінням адекватно сприймати й створювати текст. Крім того, учителю важливо вміти користуватися такими засобами, як інтонація, звучність, чіткість, тембр голосу, експресивність мовлення, жест, міміка тощо, тобто володіти комунікативною мовленнєвою компетенцією. Поняття мовної компетенції є необхідною складовою характеристики мовної особистості студента – майбутнього учителя. В американській соціолінгвістичній традиції (Д. Хаймс, С. Ервін-Тріпп, У. Лабов) визначають поняття “мовна особистість” як володіння не лише граматикою й словником, але й знання умов, ситуацій, у яких відбувається мовленнєвий акт [9, с. 284]. На думку Н.П. Шумарової, “основою компетенції є семантична компетенція, знання й розуміння значення і смислу. Лексичний і граматичний компоненти мовної компетенції створює передумови успішного спілкування, стилістичний – для визначення діапазону креативних можливостей” [9, с. 284].

У “Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти...” комунікативна мовленнєва компетенція (сукупність особистісних властивостей, мовних знань і умінь, комунікативних потреб, настанов, рис мовця, що складають прагматикон), містить:

- *лінгвістичні* компетенції – лексичну, граматичну, семантичну, фонологічну, орфоепічну, орфографічну тощо;
- *соціолінгвістичну* – володіння формами ввічливості, виразами народної мудрості;
- *прагмалінгвістичну* – відповідає за ефективне оволодіння стратегіями;
- *дискурсивну* – знання про принципи, за якими структурується висловлювання, уміння будувати висловлювання, враховуючи ознаки зв'язності, логічності, тематичної організації;
- *функціональну* – знання про функції мовних форм [3, с. 273].

Важливими комунікативними компонентами мовлення вчителя є змістовність (глибоке осмислення теми, головної думки висловлювання), точність (вибір слів, які найбільше відповідають висловлюваному змісту), логічність (тобто, послідовність висловлювання відповідно до законів логіки), правильність (дотримання мовних норм), стислість викладу думок, доказовість, коректність та доречність уживання термінів, чистота мови, виразність, спрямованість на особистість.

Багатство мовлення зумовлюється наявним лексичним запасом, а це залежить від загального активного запасу мовних засобів (слів, значень, моделей словосполучень і речень, зв'язків і відношень у тексті. Як стверджує І.Р.Вихованець, “мова має два потужні крила, які дають їй повнокровне життя, – океан слів і граматику. Океан слів – це безмежжя, незліченність, найтісніший зв'язок із життям суспільства, найчутливіший нерв, найшвидша змінюваність, схильність до необмеженого поповнення... Граматика ж – мудрий господар, володар цього океану. ...граматика – стислість, суворі правила..., яка силою логіки підпорядковує “армію” слів і робить їх слухняними виконавцями своєї волі” [2, с. 13-14]. Отже, для опанування мови слід володіти як словесним багатством, так і досконало знати граматику.

Висновки... Мовна освіта учителя має бути зорієнтована на формування мовної особистості, що забезпечує розширення функцій державної мови, творення україномовного середовища у усіх сферах суспільного життя, прагнення до відродження традицій народної культури у спілкуванні.

Література

1. Богин. Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: Автореф. дис.... д-ра филол. наук. – Л., 1984. – 47 с.
2. Вихованець І.Р. У світі граматики. – К. : Рад. школа, 1987. – 191 с. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред.. доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – Узд.2-е. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 264 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие. – М. : Издательский центр “Академия”, 2001. – 208 с.
5. Мовна особистість як носій етнокультурних знань // Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: Навч. Посібник. – К. : Вища школа, 2008. – 327с.
6. Огієнко І. Українська культура. – К.: Наша культура і наука, 2002– 342с.
7. Селіванова О.С. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля. – 2006. – 716 с.
8. Семенов О.М. Українська культуромовна особистість. – К. : “Педагогічна думка”, 2007. – 272 с.
9. Шмарова Н.П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. – К. : Видавничий центр КДПУ, 2000. – 284 с.

Анотація

У статті з'ясовуються питання мовної особистості учителя як комунікативного лідера, окреслюються рівні володіння мовою, визначаються комунікативні мовленнєві компетенції мовців, характеризуються важливі комунікативні компоненти студентів – майбутніх учителів.

Аннотация

В статье анализируются вопросы языковой личности учителя как коммуникативного лидера, определяются уровни владения языком, а также коммуникативные речевые компетенции говорящих, характеризуются важные коммуникативные компоненты студентов – будущих учителей.

Summary

This article investigated the issue of language teacher identity as a communicative leader, defined the levels proficiency in language, identify communicative competence of speech of speakers, characterized important components of communication of students which are the future teachers.

Ключові слова: мовна особистість, комунікативний лідер, комунікативні мовленнєві компетенції, рівні володіння мовою, ідіостиль.

Ключевые слова: языковая личность, коммуникативный лидер, коммуникативные языковые компетенции, уровни владения языком, идиостиль.

Key words: the linguistic identity, the communicative leader, communicative competence of speech, the levels of proficiency in language, idiostyle.

Подано до редакції 15.10.13.